

HET LAND VAN HERLE

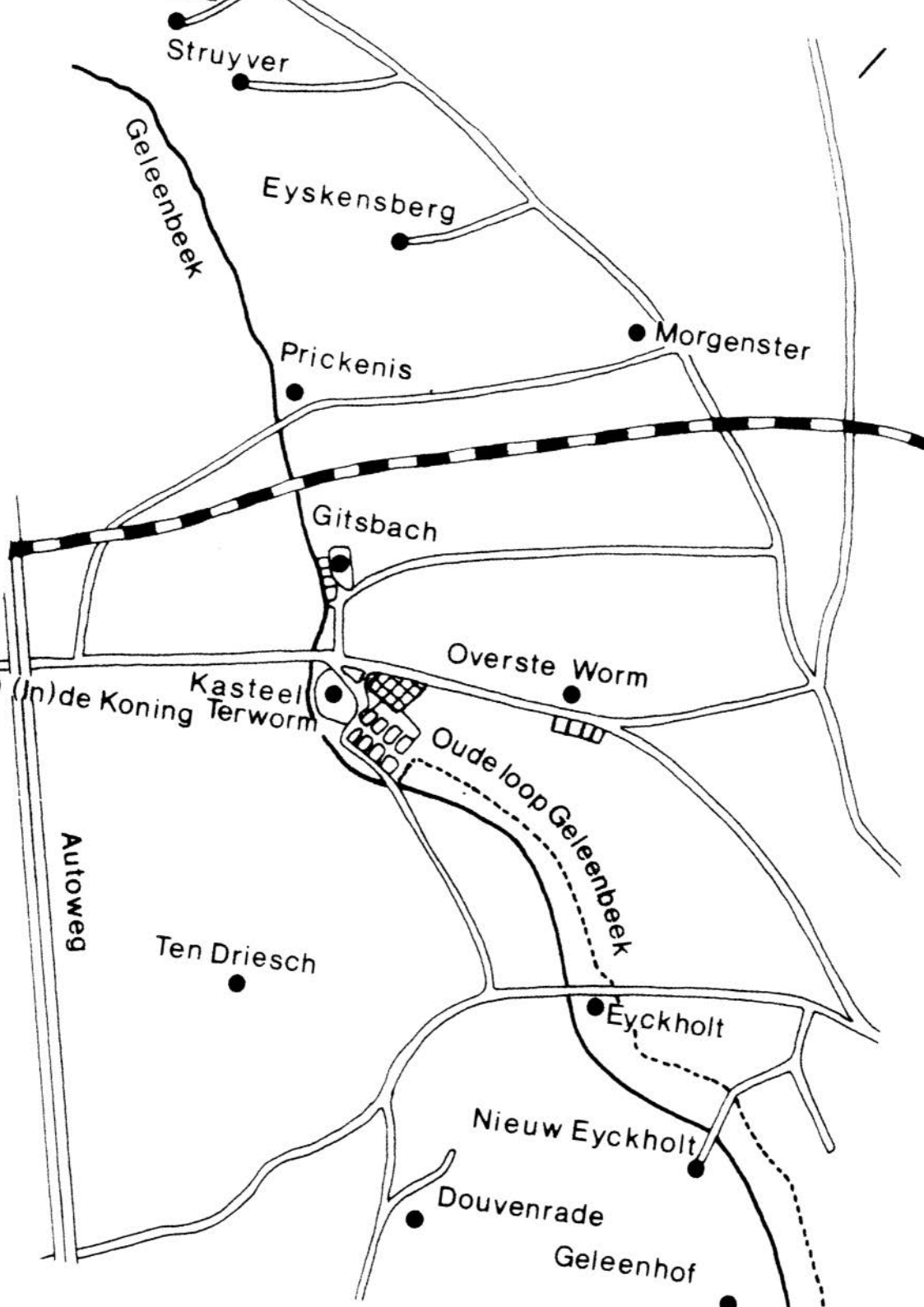
Tijdschrift en contactorgaan

voor vrienden en beoefenaars van de historie van oostelijk Zuid-Limburg

Terworm, gebied van monumenten en geschiedenis

Tot omstreeks 1960 behoorde in landschappelijke, maar ook in historische zin tot Terworm het uitgestrekte gebied in en om het dal van de Geleenbeek vanaf de Valkenburgerweg in Heerlen tot aan Ten Esschen. Het oostelijk hellingbos van Terworm reikte ook na 1960 nog tot in de tuin van de inmiddels afgebroken villa Schweitzer, die aan de Valkenburgerweg lag, op de plaats waar zich nu de dijk van de „auto-randweg” bevindt. Westelijk daarvan begonnen reeds de beemden van het landgoed Terworm, die hier begroeid waren met hoge populieren en wat kreupelhout. Langs de Valkenburgerweg was de beemd veranderd in een weelderige parkachtige tuin, aan het uiteinde waarvan het fraaie „Oranje-Nassau-Pension” zich in volle breedte uitstreckte aan de voet van een haag van hoge bomen. Dit pension was gebouwd om de ongehuwde hogere beambten van de O.N. mijnen te huisvesten. Langs de weg volgde dan een pachtboerderij van het landgoed Terworm, de nog bestaande statige hoeve Geelenhof. De hoeve lag toen nog temidden van hoogstamboomgaarden, die in het verlengde van de inmiddels verdwenen bosschages en het kreupelhout lagen.

Die aaneenschakeling van bos en kreupelhout rond weiden en beemden reikte omstreeks 1960 nog ongeschonden tot vlak bij de buurtschap Ten Esschen. Ten Esschen vormde op het toenmalige wegenkruispunt, dat nu een honderdtal meters naar het noorden naar het open veld is verplaatst, nog een schilderachtig en gaaf geheel met vele historische gebouwen. Dit uitgestrekte landschapsgebied is, op de gronden vlak voor Ten Esschen na, in 1917 door de O.N. mijnen als landgoed Terworm verworven van Frans baron de Loë. Na een paar hinderlijke mijnschade-processen wilden de

Struyver

Geleenbek

Eyskensberg

Prickenis

Morgenster

Gitsbach

Overste Worm

(In)de Koning Terworm

Kasteel

Oude loop Geleenbek

Autoweg

Ten Driesch

Eyckholt

Nieuw Eyckholt

Douvenrade

Geleenhof

O.N. mijnen voorkomen dat de ondergrondse exploitatie van het mijnbedrijf zou worden belemmerd door procedures aangespannen door de grootgrondbezitters. Vandaar dat in 1917 onder meer Terworm werd aangekocht.

Het gebied Terworm is inmiddels, vooral aan de zuid- en oostzijde, sterk verkleind. Overgangsgebied naar de bebouwing van Heerlen is er nauwelijks meer. Dit gaat aan de zuidzijde geheel verdwijnen zodra de hoogbouw zal worden gerealiseerd die ontworpen is op het daar overgebleven akkerland. Naar de westzijde daarentegen gaat Terworm over in de landerijen, beemden en bosschages rondom de kastelen Cortenbach, Puth (met hoeve Steenenis) en Rivieren, waarmee het samen nog steeds een groot cultuur-historisch landschapsgebied vormt.

Van verbrokkeld adellijk grondbezit tot aaneengesloten landgoed

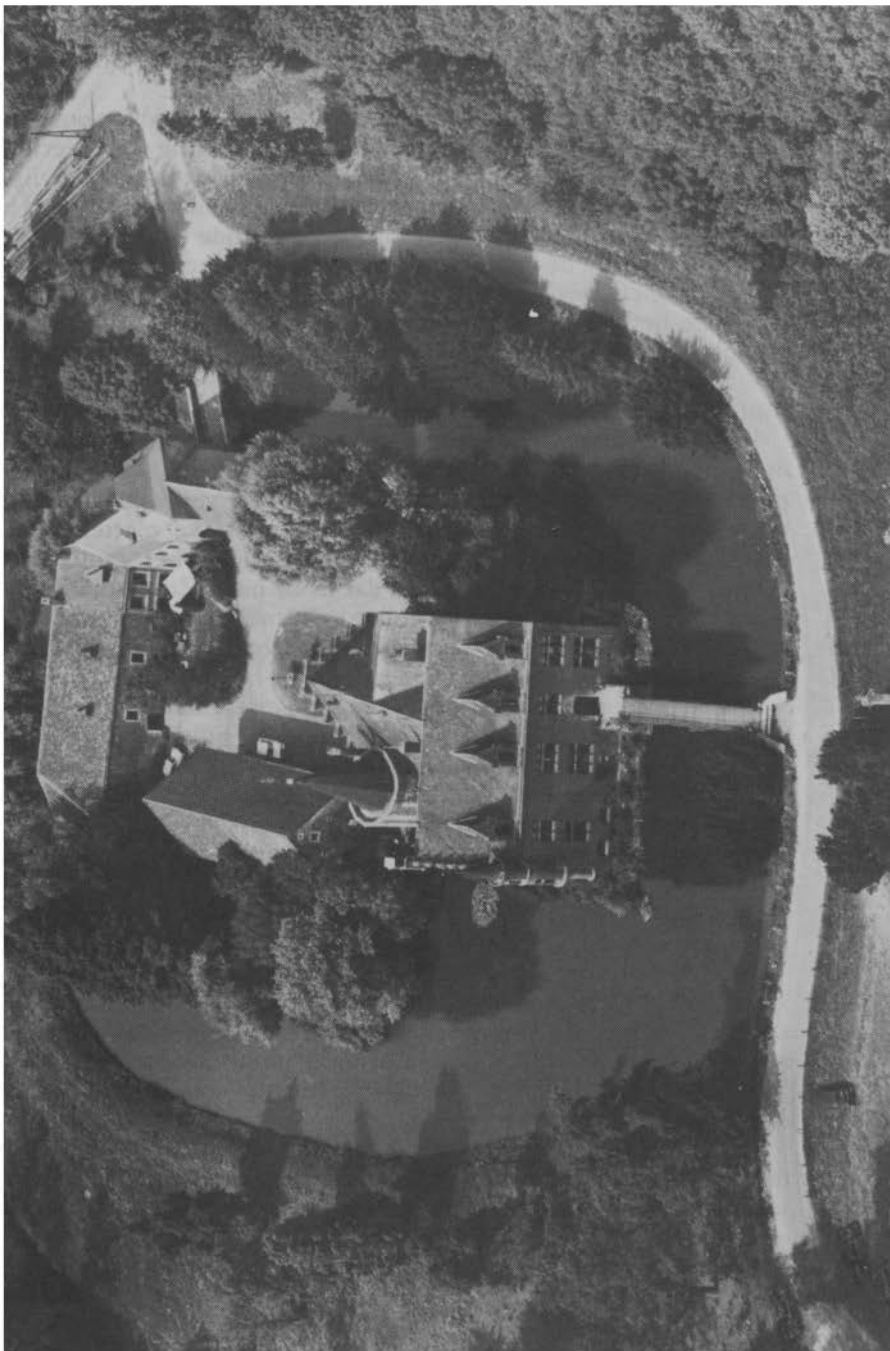
In tegenstelling tot de meeste andere Westeuropese gebieden zijn onze streken met hun zeer vruchtbare bodem vanaf de late middeleeuwen gekarakteriseerd door een zeer verbrokkeld adellijk grondbezit, waarmee een getalsmatig zeer sterke plattelandsadel correleerde. Dit ver opgedeelde grondbezit en het grote aantal plattelandsjonkers betekent niet, dat in of nabij Zuidlimburg geen grote rijkdom aan grondbezit kon voorkomen, maar wél dat het in zulk weinig voorkomend geval géén aaneengesloten gebied betrof, maar verspreid liggende bezittingen.

Nadat onze streken in 1936 als eerste gewest in de Nederlanden onder de souvereiniteit van het Bourgondische huis waren gekomen, werden zij in de 15de eeuw door het hertogelijk bestuur te Brussel bijzonder gewaardeerd voor de zeer vele landjonkers die hier bleken te wonen en die bij eventuele krijsgebeurtenissen waardevol voor de hertog konden zijn¹.

Voordat in onze tijden vele Zuidlimburgse kastelen werden afgebroken of onherkenbaar verminkt, waren het de zichtbare getuigen van dit merkwaardige verleden. De streek Heerlen-Voerendaal was in deze het meest in het oog springend. Binnen deze streek is het eertijds sterk opgedeelde gebied Terworm nu nog een sprekend voorbeeld van dit nog niet bestudeerde verschijnsel. Nu nog zijn hier de monumentale of archeologische sporen van zes kastelen, die tegelijkertijd als adellijke behuizingen bestaan hebben, duidelijk te zien.

In het oorspronkelijke sterk opgedeelde Terworm echter hebben de eigenaren van het adellijke huis Terworm in de 18de en 19de eeuw iedere gelegenheid te baat genomen om de aangrenzende boerderijen en adellijke landgoederen op te kopen. Diverse toevallige omstandigheden vergemakkelijkten dit. Zodoende groeide het kleine landgoed Terworm toen uit tot het centrum van een aaneengesloten grootgrondbezit.

Kasteel Terworm (Luchtfoto).

Landschapspark en Franse tuin

Tussen 1750 en 1850 zijn in West-Europa de graanprijzen hoog en is er een periode van agrarische hausse. Daardoor worden alom bossen gerooid, moerassige beemden drooggelegd en woeste gronden ontgonnen. De goede marktperspectieven waren oorzaak dat men op bijna ziekelijke wijze zocht naar uitbreiding van het landbouwareaal. De gefortuneerde eigenaren van Terworm echter konden het zich veroorloven om de resterende natuurgebieden te sparen en ze niet voor de landbouw geschikt maken. De omgeving van hun kasteel hebben zij zelfs door landschaps-architecten laten verfraaien. Reeds in het midden van de 18de eeuw hebben zij de beemd meteen achter het herenhuis laten draineren en daar een symmetrisch opgezette siertuin laten aanleggen. Deze zogenaamde Franse tuin is in onze eeuw langzaam te gronde gegaan. Door het uitbaggeren omstreeks 1976 van een nieuwe beekbedding dwars door deze voormalige tuin heen zijn nu bijna alle sporen verdwenen. Om een directe toegang tot deze siertuin te hebben is in de 18de eeuw een brug vanuit het herenhuis naar het park toe over de slotgracht geslagen. De huidige pseudo-verdedigingsbrug uit 1848/1891 heeft dus een voorganger gehad. Van de twee zeer fraaie mergelstenen pilaren uit het midden van de 18de eeuw, waaraan de smeedijzeren toegangshekken van de tuin hebben gehangen, is er nog één te bewonderen. De andere is omgroeid door een taxusstruik en nu reeds jaren aan het instorten.

Uitgestrekte parkachtige landschappen, ontstaan door een verstrengeling van bouwlanden, bossen en weiden en die in de 18de en 19de eeuw bewust door grootgrondbezitters zijn gespaard en gecultiveerd, treft men elders in Nederland (bijvoorbeeld in de Gelderse Achterhoek) wel meer aan. Voor Zuidlimburg echter is het landschapsgebied Terworm zeer uitzonderlijk.

De laatste vijftig jaren is dit gebied herhaaldelijk verkleind en aangetast, nu eens fors dan weer minder ingrijpend. Desondanks is het nog steeds van hoge cultuurhistorische waarde. Wil men deze waarde voor de toekomst veilig stellen, dan zal wel een einde moeten komen aan de nog steeds voortsluipende afbraak van natuur en cultuur in dit gebied ten gevolge van vaak zelfs kleine of nauwelijks waarneembare ingrepen, die na verloop van jaren samen een forse aantasting betekenen.

Adellijke huizen

Binnen het gebied Terworm vinden we nog steeds de monumentale of archeologische getuigenissen van de volgende kastelen: **Eijckholt**. De ruïne van deze 14de- en 15de-eeuwse burcht is niet alleen monumentaal maar ook archeologisch van grote betekenis. De erbij behorende boerderij is omstreeks 1970 afgebroken. Een vleugel van deze boerderij dateerde uit het begin der 17de eeuw en vertoonde aan de buitenzijde een rij oorspronkelijke schietsleuven. Aan de weg ligt de voormalige en historisch erbij behorende watermolen, die

18De-eeuwse ingangspilaar van de Franse tuin van kasteel Terworm (foto: Rijksdienst v.d. Monumentenzorg).

reeds in 1468 vermeld wordt. Het huidige molenhuis is hoofdzakelijk een herbouw uit het midden van de 18de eeuw.

Douvenrade. De gegevens betreffende dit adellijk huis gaan terug tot 1365. Van het omstreeks 1700 verdwenen kasteel zijn de terreinen binnen de voormalige grachten, die zich nog grotendeels aftekenen en veelal drassig zijn, eveneens oudheidkundig belangrijk. De zuidelijker gelegen hoeve Douvenrade is de opvolgster van de verdwenen kasteelboerderij.

De Driesch. De terreinen van het voormalige kasteel zijn nog grotendeels omgeven door het dichtgeslibde en slecht drooggelegde grachtenstelsel van zowel de verdwenen voorburcht-boerderij als het eertijds adellijk herenhuis. De geschiedenis van dit kasteel reikt terug tot in de 14de eeuw. Omstreeks 1700 is De Driesch in verval geraakt maar als boerderij blijven voortbestaan. De huidige pachterswoning is een verlaagd en vereenvoudigd deel van het vroegere herenhuis. Ongeveer dertig jaar geleden zijn de 17de eeuwse stenen kruis- en tussendorpelramen uit het woonhuis gebroken en vervangen door de huidige vensters. Het complex is zeker ook voor de middeleeuwse archeologie van belang.

Terworm. De toren van het herenhuis dateert van omstreeks 1400. In 1891 is hij door middel van een nieuwe buitenbeklamping van rond veelhoekig gemaakt. De rest van het huis werd in dat jaar sterk verbouwd in een romantische en quasi-historische stijl. Het bevat niettemin belangrijke bouwfragmenten uit de 15de, 16de en 17de eeuw. De kasteelboerderij dateert uit 1670 en 1671², zij het met enerzijds verbouwingen uit deze eeuw en anderzijds de afbraak van een deel der vroeger geheel aaneensluitende boerderijvleugels.

Prickenis. De geschiedenis van dit kasteel reikt tot in de 14de eeuw. Omstreeks 1800 was er nog een uitgebreid complex van gebouwen aanwezig. Het is in de loop der vorige eeuw ineengeschrompeld tot de huidige schilderachtige boerderij. De omvangrijke grachten, die het geheel tot omstreeks 1900 omgaven, tekenen zich gedeeltelijk nog steeds in het terrein en door het wegenbeloop af. Dit terrein is voor de middeleeuwse archeologie zeker belangrijk.

De Struiver. Nu een verlaten kasteel-eiland, dat nog geheel omgeven is door een ronde thans droge gracht met scherp en diep profiel. Dit reeds in de 14de eeuw belangrijke kasteel moet in de 17de eeuw te gronde zijn gegaan. Ter vervanging van de kasteelboerderij is daarna heel wat zuidelijker en op halve hoogte van de rijzige oever van het Geleenbeekdal de huidige hoeve De Struiver gebouwd. Het kasteel-eiland met directe omgeving is van grote archeologische waarde.

Boerderijen

Behalve de beschreven adellijke huizen lagen in het gebied Terworm in onze eeuw nog de volgende negen boerderijen, waarvan er nog vijf bestaan.

Geleenhof. Alhoewel thans landschappelijk geïsoleerd, behoorde deze hoeve met haar statige voorgevel uit het einde der 18de eeuw tot na 1960 nog tot het natuurgebied Terworm. Het natuurstenen deel van de achtervleugel is in 1635 herbouwd. De hoeve komt reeds in archiefstukken uit de tweede helft van de 14de eeuw voor.

Nieuw Eijckholt. Deze in 1925 afgebroken boerderij lag 300 meter ten zuiden van de kasteelruïne Eijckholt en was in het midden van de 18de eeuw nieuw gesticht, nadat de gebouwen van de kasteelboerderij Eijckholt in 1736 grotendeels waren uitgebrand.

Douvenrade. Deze boerderij was eerst een afsplitsing van de kasteelboerderij Douvenrade en bestond zeker reeds in het begin van de 17de eeuw. Later werd zij de volle opvolgster van het oude Douvenrade. Behalve een in recente tijd herbouwde grote schuur dateert de huidige hoeve hoofdzakelijk uit het begin en het einde der 18de eeuw. Het interieur van het woonhuis is tussen het midden van de 18de en het begin der 19de eeuw rijk aangekleed. Hiervan is nog veel moois aanwezig.

Overste Worm. In de vorige eeuw is deze boerderij geheel herbouwd. Zij is een afsplitsing van de kasteelboerderij Terworm en is gelegen tussen dit kasteel en het motel langs de Antwerpseweg.

Gitsbach. Deze hoeve komt reeds omstreeks 1400 voor onder de naam „Wolfsbroek”. De huidige gebouwen dateren hoofdzakelijk uit de 18de en 19de eeuw. Deze boerderij is gelegen tussen kasteel Terworm en de spoorlijn, daar waar het Wolfsbroek uitmondt in het Geleenbeekdal.

(In) De Koning. Deze boerderij lag ongeveer ter plaatse waar thans de landweg van Terworm naar Voerendaal over de autosnelweg heen gaat. Over de geschiedenis van deze boerderij, die omstreeks 1804 door Franse militaire kartografen op hun stafkaarten werd ingetekend, is nog nooit iets onderzocht. Pinksteren 1921 brandde de boerderij ten gevolge van blikseminslag grotendeels af en is daarna nooit meer opgebouwd.

De Morgenster. Deze afsplitsing van de kasteelboerderij Prickenis is pas in 1868 gesticht. Ongeveer tien jaar geleden is deze hoeve weer afgebroken. Zij lag juist ten westen van de Antwerpseweg aan de noordzijde van de spoorlijn Heerlen-Voerendaal, met de voorgevel aan de voormalige weg Heerlen-Ten Esschen en met de zuidelijke zijgevel langs de toegangsweg naar Prickenis.

Eijskensberg. Deze boerderij, gelegen op de heuvelachtige oostelijke oever van het Geleenbeekdal tussen Prickenis en De Struiver, is ongeveer tien jaar geleden afgebroken en vervangen door het huidige landhuis. De hoeve moet een oude afsplitsing zijn geweest van de kasteelboerderij van het adellijk huis Prickenis. Omstreeks 1400 bestond de boerderij „Op ten Berch” reeds.

De Struiver. De huidige hoeve De Struiver is de opvolger van de kasteelboerderij De Struiver die tot in de 17de eeuw noordelijker in het Geleenbeekdal was gelegen. De tegenwoordige gebouwen dateren

uit de periode van de 17de tot de 20ste eeuw. De gave buitengevel van het woonhuis is van 1742.

Alb. Corten

Kasteleiland „De Struiver”, erboven de huidige hoeve met dezelfde naam.

NOTEN:

1. L. van Hommerich: Karel de Stoute (1467-1477) en het land van 's-Hertogenrade, in: *Het Land van Herle* 18 (1968), blz. 90 en 99.
Volgens de mededelingen van wijlen de heer van Hommerich, mij diverse keren mondeling gedaan, beschikte hij over zelf gemaakte aantekeningen uit verschillende archiefbronnen, waaruit de buitengewoon grote numerieke sterkte van de adel in de Landen van Overmaas (=Zuidlimburg) bleek. De wetenschappelijke aantekeningen van Drs. van Hommerich worden thans geordend en geïnventariseerd.
2. Bij een restauratie uit het begin dezer eeuw van de woonvleugel der vroegere boerderij is het jaartal 1671 door het verkeerd terugplaatsen van de cijferankers in 1716 gewijzigd!

Benoemingen van pastoors van Heerlen in de Staatse tijd (1633-1795)

In een reeks artikelen in dit tijdschrift heb ik de ingewikkelde benoemingsprocedure van pastoor Dionysius Penners in 1792 in tal van details de revue laten passeren tot en met de manier, waarop hij twee jaar later aan een passende bezoldiging werd geholpen¹. Daarbij werd vooral belicht, op welk een verregaande manier de autoriteiten in Den Haag of hun vertegenwoordigers in Maastricht zich tegen het einde van het Staats bewind in ons gewest inlieten met de benoemingen van pastoors voor Heerlen en Voerendaal. Het personaatschap van Heerlen vormde daarvoor de juridische basis. Deze bijdrage is er op gericht na te gaan langs welke weg de Staten-Generaal zich dit personaatschap met de daaraan verbonden rechten en bevoegdheden hadden toegeëigend en welke varianten zich hebben voorgedaan bij de uitoefening van hun benoemingsrecht met betrekking tot de pastoorsplaats van Heerlen. Dit onderzoek is bijgevolg gericht op de hele Staatse periode en biedt daarmee tevens een ongezochte gelegenheid de pastoors, die in die periode de pastorale bediening in Heerlen hebben uitgeoefend voor het voetlicht te plaatsen².

Pastoor Renckens

De eerste, die we ontmoeten, is pastoor Matthias Renckens³, die de vestiging van het Staats bewind in Heerlen en omgeving met al de ellende, die er op volgde, gedurende een bijzonder lang pastoraat meegemaakt heeft. Hij werd benoemd in 1639. De manier, waarop dit gebeurde, onttrekt zich geheel aan onze waarneming. Zijn voorganger Goswinus Batson, die vanaf 1620 pastoor was in Heerlen⁴, zag zich in 1636 met veel van zijn collega's in het Land van Valkenburg, dat toen voor een groot deel door Staatse troepen was bezet, genoodzaakt onder te duiken en zijn parochie aan haar lot over te laten⁵. Hij verdween voorgoed. De doop-, trouw- en overlijdensregisters dragen duidelijk de sporen van het wegvallen van de normale bedieningen. Voor de jaren 1636 tot 1639 vindt men b.v. in het doopboek de aantekening: *Vanwege de verbanning der priesters hebben er tot het jaar 1638 geen aantekeningen plaatsgevonden*⁶. Wat er toen of later werd aangetekend uit die jaren wijst duidelijk in de richting van een verwarde situatie. In 1639 blijkt ineens pastoor Renckens de pastorale bediening uit te oefenen. Of zijn benoeming plaats vond vanwege de toenmalige persona van Heerlen heb ik niet kunnen achterhalen.

Pastoor Renckens heeft gedurende zijn pastoraat, dat tot in 1685 voortduurde, alle beproevingen meegemaakt, die maar denkbaar zijn⁷.

De eerste jaren verliepen waarschijnlijk in een betrekkelijke rust, maar toen na 1644 de Staatse legers en in hun kielzog de Staatse bewindslieden meer greep kregen op grote delen van de Landen van Overmaas begon de ellende voor goed. In 1649 had er voor het eerst een protestantse eredienst plaats in de Sint Pancratius. Die verliep niet zonder incidenten en pastoor Renckens liep daarbij verwondingen op⁸. Nog in de loop van hetzelfde jaar kreeg Heerlen een eigen predikant toegewezen en werd de pastoor uit zijn huis gezet om de predikant woonruimte te bezorgen⁹. Weliswaar kon hij niet lang daarna op zijn pastorie terugkeren, maar hij kreeg te maken met de nadrukkelijke aanwezigheid van een hervormde gemeente. Beide geloofsgroepen moesten gebruik maken van hetzelfde kerkgebouw (het zogenaamde simultaneum). Na de verdeling van de Landen van Overmaas in een Spaanse en Staatse partage kreeg hij te maken met de gevolgen van de toewijzing van Heerlen aan de Staatse partage. Toen het in 1661 gesloten partagetractaat¹⁰ met een vertraging van ruim een jaar eind 1662 werd geratificeerd¹¹, zag hij zich juist als de overige pastoors genoodzaakt op 1 mei 1662¹² zijn parochie te verlaten krachtens een reglement, dat na de ratificatie van kracht was geworden. Renckens vond een toevluchtsoord in het nabij gelegen Schaesberg, dat deel uitmaakte van de Spaanse partage. Gedurende een aantal jaren zou hij een schuurkerkje bedienen dicht bij de grens van het Staatse Heerlen gebouwd om zijn parochianen te gerieven. In de meer persoonlijke sfeer verwierf hij door zijn goede betrekkingen met de heer van Schaesberg enige compensatie voor het verlies van een groot deel van de inkomsten uit zijn parochie. Toen hij na de inval van de Fransen in 1672 omstreeks Pinksteren van dat jaar terug kon keren naar Heerlen, nam hij een inmiddels door toedoen van de protestanten ontlusterde Sint Pancratiuskerk weer in gebruik voor de roomse eredienst. Na de sluiting van de vrede van Nijmegen in 1678 en het vertrek van de Fransen bleef weliswaar het gevreesde herstel van de voormalige positie van de protestantse eredienst uit, maar zag pastoor Renckens zich met zijn collegas in de dorpen van de Staatse partage van omstreeks 1680 voor goed onderworpen aan het regime van het simultaneum¹³.

Het personaatschap

In deze jaren was het personaatschap van Heerlen verschillende malen in andere handen overgegaan. In 1650 overleed een zekere Christiaan 't Serclaes, telg uit een Zuidnederlandse voorname familie¹⁴. Namens de Spaanse koning Filips IV als hertog van Limburg werd het personaat op 3 augustus 1650¹⁵ toegewezen aan een kanunnik van de kathedrale kerk te Kortrijk, de bekende Antonius Sanderus of Sanders¹⁶. Hij heeft vermoedelijk niet veel profijt kunnen trekken uit het hem verleende beneficium, want in de vijftiger jaren spitste zich de strijd tussen Spanjaarden en Staatsen over het bezit van het Land van Valkenburg en de twee overige

Landen van Overmaas toe. Waar zij maar konden legden de Staatsen beslag op goederen en bezittingen van enig officieel karakter, om ze voor hun doeleinden te gebruiken, zoals de verbreiding van de ware gereformeerde religie en bijgevolg ook de financiering van predikanten op al de plaatsen, waar ze waren aangesteld.

Van Spaanse zijde was het vooral ambassadeur Don Esteban de Gamarra¹⁷, die zich er voor inzette de nadelige gevolgen, die deze maatregelen onder meer voor de geestelijken van roomsen huize hadden, te verminderen. Men begrijpt, dat in deze omstandigheden een man als Sanderus, die in de zuidelijke Nederlanden royaal aan zijn trekken kwam, bereid was zich in 1658 van het personaat van Heerlen te ontdoen. Op 15 november van dat jaar werd het toegewezen aan Ittel Frederik Cloeps¹⁸, zoon van Jacques Cloeps¹⁹, die tot de Zuidnederlandse adel behoorde. Deze was nauw betrokken bij de Staats-Spaanse onderhandelingen en kon als zodanig de Spaanse ambassadeur opmerkzaam maken op de belangen van zijn zoon. Toen een interventie van de Spaanse ambassadeursecretaris Vincent Richard bij de Staten Generaal van 1 september 1659 ten gunste van Cloeps²⁰ niet voldoende uithaalde, richtte Gamarra zelf zich op zijn beurt op 14 juni 1660 tot de Staten Generaal om opheffing van de confiscatie van goederen uit het personaat van Heerlen te verkrijgen²¹. Bij resolutie van 15 juni²² kreeg Adolph van Padberch, rentmeester van de geestelijke goederen in de Landen van Overmaas, opdracht dit eens uit te zoeken en van advies te dienen. Hij nam er de tijd voor en bracht eerst op 8 oktober het resultaat van zijn bevindingen op tafel²³. Hoewel hij toen verklaarde zelf naar Heerlen te zijn gegaan om zijn licht op te steken, wist hij niet veel meer mee te delen dan dat het personaatschap van Heerlen een wereldlijk en geen geestelijk beneficie was en inderdaad ter vergeving stond van de Spaanse koning in zijn kwaliteit van hertog van Limburg. Bij resolutie van dezelfde dag maakten daarop de Staten Generaal een eind aan de confiscatie²⁴, daarmee impliciet de rechten van de Spaanse koning en daardoor ook die van de beneficiant erkennend. Deze bleef tot aan zijn dood op 5 december 1667²⁵ in Brussel in het bezit van het personaatschap, hetgeen hem vermoedelijk onder meer de inkomsten uit de personaattienden opleverde²⁶. Mogelijk heeft ook pastoor Renckens daarvan nog op een of andere manier kunnen profiteren.

Vreemd is, dat de dood van Cloeps door de betrokken autoriteiten niet werd opgemerkt, zodat hij gedurende een aantal jaren geen opvolger kreeg. De vacature werd eerst opgevuld in 1672. Waarom dat eerst toen gebeurde blijft onduidelijk. De toenmalige vicaris-generaal sede vacante van het bisdom Roermond Jacobus van Oeveren²⁷, die reeds vanaf 1666 deze functie bekleedde, benoemde op 18 juni 1672 zijn neef Robertus Nicolaus van Elsrack tot persona van Heerlen²⁸. Wilde hij daarmee de inmiddels al benoemde maar nog niet in functie getreden nieuwe bisschop Lancelot de Gottignies²⁹

vóór zijn ten gunste van een familielid? Of deze overigens als persona erkenning heeft gevonden, heb ik niet kunnen achterhalen. Evenmin is bekend, wanneer hij precies plaats moest maken voor een ander. Feit is, dat in de loop van de zeventiger jaren door tussenkomst van de Fransen, die in die jaren de Landen van Overmaas met Maastricht bezet hielden, een Franse abt Jean Groussou of Grosseau³⁰, raadgever van de Franse koning Lodewijk XIV, met het personaatschap bekleed werd. Deze werd na de vrede van Nijmegen ook van Staatse zijde als zodanig erkend.

Van hem is niet veel bekend. Hij zou, althans volgens berichten van later datum, enkele malen bemoeienis hebben gehad met de benoeming van een pastoor in Heerlen, maar welk karakter deze bemoeienis heeft gehad was niet voldoende na te gaan. Ook is bekend, dat hij na de officiële oprichting van de parochie Schaesberg de legitimiteit daarvan is gaan bestrijden³¹. Waarschijnlijk gebeurde dat uit eigenbelang, omdat met de oprichting van de parochie Schaesberg op 15 december 1699³² een belangrijk deel van de parochie Heerlen werd afgescheiden. De dotatie van de nieuwe parochie was overigens op royale wijze geregeld door de heer van Schaesberg, die het initiatief tot de bouw van een eigen kerk had genomen.

Van Staatse zijde werd Groussou gedurende lange jaren ongemoeid gelaten, hoewel in Den Haag meer dan eens overwogen werd om de maatregelen in Frankrijk ten nadele van ook uit de Republiek der Verenigde Nederlanden afkomstige protestanten te beantwoorden met soortgelijke maatregelen ten nadele van Franse onderdanen³³. Deze maatregelen bleven echter uit tot aan het uitbreken van de Spaanse Successie-oorlog, waarin de Republiek opnieuw tegenover Frankrijk kwam te staan³⁴. In 1702 werden ook de goederen van het personaatschap Heerlen, als behorend aan een geestelijke in het kamp van de vijand, geconfisceerd en onder beheer gebracht van de rentmeester van de geestelijke goederen te Maastricht, een zekere Martini³⁵. Deze maatregel zou de grondslag gaan vormen voor het benoemingsrecht van de Staten Generaal tot de pastorale bedieningen in Heerlen en Voerendaal.

De pastoors Schull, Rosmael en Sleypen

Voordat we de omstandigheden, waaronder dit recht voor het eerst uitgeoefend ging worden, onder de loupe gaan nemen, wil ik hier een paar details laten volgen over verschillende pastoors, die Matthias Renckens na zijn dood op 3 januari 1685³⁶ zijn opgevolgd. Waar mogelijk zullen daarbij ook enige bijzonderheden vermeld worden omtrent de aard van hun benoeming³⁷.

De eerste was Matthias Schull³⁸, die gedurende het pastoraat van Renckens als beneficiant en later als kapelaan aan de parochie Heerlen verbonden was. We vinden hem als beneficiant al vermeld in 1675. Van hem is bekend, dat hij vanaf 1683 feitelijk de pastorale bediening van de parochie waarnam, omdat Renckens daartoe als

gevolg van allerlei kwalen in zijn laatste levensjaren nauwelijks meer in staat was. Hij werd op 1 februari 1685 door Groussou, die toen in Parijs verbleef, tot pastoor van Heerlen voorgedragen en vanwege het bisdom erkend³⁹. Hij bleef pastoor van Heerlen tot in 1693, in welk jaar hij een benoeming voor Nuth aanvaardde⁴⁰. Op de gebruikelijke manier vonden voor hem de zogenaamde proclamations in juni van dat jaar plaats. Hij verwierf de institutie op 1 juli en werd vervolgens geruime tijd later op 1 september 1693 in Nuth geïnstalleerd. Een dominicaner pater Henricus Rosmael⁴¹, die hem al als assistent ter zijde had gestaan, werd op 18 september met de zorg voor de parochie belast⁴². Wanneer we pastoor Penners mogen geloven, gebeurde dit op uitdrukkelijk verzoek van inwoners van Heerlen, de „opulentiores”, d.w.z. de meer gegoeden onder hen. Het is niet uitgesloten, dat daarbij een soort intekenlijsten zijn rondgegaan van het soort, dat ook bij andere gelegenheden in Heerlen en in soortgelijke omstandigheden ook elders werden gebruikt⁴³. De deken van Valkenburg Joannes Haesen, pastoor in Klimmen⁴⁴, kreeg op de genoemde datum van de zijde van het bisdom volmacht om hem in zijn nieuwe bediening aan te stellen. Van een of andere bemoeienis van Groussou is mij niets gebleken.

Wel zijn er aanwijzingen voor, dat hij ingeschakeld werd bij de benoeming een opvolger voor pater Rosmael, toen deze in het begin van 1700 wegens voortdurende ernstige ziekte om ontheffing uit zijn functie had gevraagd. In de betreffende benoemingsakte van 1 april 1700⁴⁵, waarmee Judocus Sleypen tot pastoor van Heerlen werd benoemd, is daarvan echter niets te bespeuren. Wel wordt een mededeling, opnieuw van pastoor Penners in zijn dagboek, dat de benoeming plaats vond op verzoek van parochianen bevestigd in de bewuste akte, waarvan ik hier de belangrijkste passage in vertaling laat volgen:

„Toen de eerwaarde pater Rosmael O.P. door ziekte en ander ongemak onze gemeenschap in Heerlen niet langer kon dienen, hebben wij de eerwaarde heer Judocus Sleypen, een geschikt priester, opdracht gegeven om dat ambt daar te bedienen om te voorkomen dat onze schapen daardoor enige geestelijke schade zouden ondervinden. Hij werd door de genoemde gemeenschap geaccepteerd zoals ons gebleken is om de genoemde Heerlense gemeenschap te kunnen en te mogen dienen en alle pastorale taken te vervullen voor de inwoners van de genoemde parochie, waarbij wij hem op het hart drukten om een ijverige en onvermoeibare zorg voor het heil der zielen te hebben”⁴⁶.

Toen ruim een jaar later aan pastoor Sleypen de institutie werd verleend voor de kapel in Welten werd in de betreffende akte wel uitdrukkelijk vermeld, dat dit gebeurde op voordracht van den heer „*Joannis Groussou consilarii regis christianissimi personae in Herle etc.*”⁴⁷. Het was vermoedelijk de laatste keer, dat hij enige bemoeienis had met de parochie Heerlen. Het was in ieder geval ook de laatste

keer, dat de bisschop van Roermond of zijn gevolmachtigden zonder al te veel inmenging van anderen een pastoor van Heerlen konden aanstellen. Enkele jaren later zou er een ingrijpende verandering op dit punt plaats vinden na de dood van pastoor Sleijsen, die op 7 september 1706 te Wijk bij Maastricht overleed.
(wordt vervolgd).

W.A.J. Munier

NOTEN:

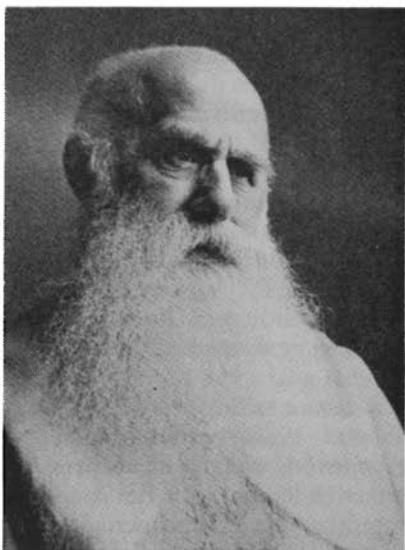
1. Het Land van Herle, 32 (1982), 1-15; 25-36; 53-64 en 34 (1983), 16-25: Aan de daarin vermelde literatuur betreffende het personaat van Heerlen wil ik hier toevoegen: F. Crutzen, Over het personaat van de Pancratiuskerk te Heerlen anno 1466, in: Het Land van Herle, 21 (1971), 50-53; L.E.M.A. van Hommerich, Eg. Strael en het personaat van Heerlen, Het Land van Herle, 29 (1979), 25-28; E. Vreuls, Het personaat te Heerlen, in: De Maasgouw, 1930, 64-65.
2. Dit ook als gevolg op een eerder gepubliceerde bijdrage in dit tijdschrift: Aanvullingen op een naamlijst van Heerlense pastoors, Het Land van Herle, 30 (1980), 49-63, 83-95.
3. Volgens een eigen verklaring zou hij al in 1638 in functie zijn getreden. In de verwarde omstandigheden van het ogenblik moet deze benoeming wel een geïmproviserd karakter hebben gehad. De samensteller van een register met de benoemingen en instituties voor de periode 1622-1700 in het bisdom Roermond vermeldt weliswaar de benoeming van Matthias Renckens „ad pastoratum de Herle”, maar geeft er geen datum bij. Het bedoelde register is te vinden onder nr. 4 in portefeuille 79 in het oud-archief van het bisdom Roermond, in depot op het RAL (verder aangeduid als oud-archieff bisdom).
4. Hij was pastoor van Heerlen vanaf 1620, zoals o.a. blijkt uit het doopboek van 1620-1700 in het parochie-archief van de Sint Pancratius op het GA Heerlen, inv.nr. 2 (de bekende beschrijving van de DHO-registers van R.J.I. Goossens en A.M.S. van Hees, Maastricht 1980 geeft nr. 49.2). Het moet op een vergissing berusten, dat de samensteller van het onder aant. 3 genoemde register zijn pastoraat in Heerlen eerst in 1629 doet aanvangen.
5. Als oriënterend in de verwarde politiek en bestuurlijke geschiedenis kan nog steeds dienen: L.J. Suringar, Bijdrage tot de kennis van de regeeringsvorm van Maastricht en zijn ressort, meer bijzonder gedurende het tijdvak 1632-1794, Leiden 1873; voor enkele flitsen betreffende Heerlen kan men terecht bij J.A.K. Haas, Staats en Spaans te Heerlen, in: De Maasgouw, 92 (1973), 1-11; J.A.K. Haas, De uitvoering van het Partagetractaat in de heerlijkheid Schaesberg, in: Het Land van Herle, 21 (1971), 7-13; voor een wat bredere context zie H.H.E. Wouters, Het Limburgse Maasdal gedurende de tachtigjarige- en dertigjarige oorlog met inleiding en vervolg 1543-1663, in: Limburgs Verleden II, Maastricht 1967, 118-301.
6. Zie het onder aant. 4 genoemde doopregister: Propter exilium sacerdotum non sunt usque ad annum 1638 annotati”
7. Zijn bewogen pastoraat werd uitvoerig beschreven in de bijdrage van Em. Ramakers in Het Land van Herle, 33 (1983), 4-16, 25-39, 63-77.
8. Het incident is beschreven in het aant. 5 genoemde artikel van Haas, 8-9 en in het jubileumboekje: Hervormde gemeente van Heerlen 1649-1949, Heerlen 1949, 12-14.
9. Zie, Archief Rolduc abdij Kloosterrade, port. 16 Brieven van Servaas van den

- Hoeff aan Winand Lamberti (1649-1661) in omslag 77: de berichten van 11 aug. en 4 sept. 1649; in het laatste wordt gemeld, dat Renckens is teruggekeerd en „tegens morghen metter gratie Godts voor d'eerst wederomme synen dienst beginnen sal". In 1650 werd de koster uit zijn woning gezet en zelfs enige tijd vastgehouden, zie de brieven van 19 febr. en 14 sept. 1650.
10. Zie J.A.K. Haas, *De verdeling van de Landen van Overmaas. Territoriale desintegratie van een betwist grensgebied*, Assen 1978.
 11. De officiële ratificatie van Spaanse zijde had plaats op 18 okt. 1662 en het officiële bericht daarover bereikte de Staten-Generaal op 15 november daaraanvolgend, zie a.w., 257-258.
 12. Feitelijk had dit al een jaar eerder moeten gebeuren; de vertraging hing samen met de vertraagde ratificatie
 13. Ramakers, a.w.; de relatief verbeterde positie van de katholieken in de Staatse partage hing ongetwijfeld samen met de druk, die van Franse en Spaanse zijde na de vrede van Nijmegen op de autoriteiten in Den Haag werd uitgeoefend.
 14. Bekend is o.a. een bisschop uit dit geslacht, zie U. Berlière, Jean 't Serclaes, évêque de Cambrai 1378-1388, in: *Bijdragen tot de geschiedenis inzonderheid van het hertogdom Brabant*, VI (1907), 215-256.
 15. Deze akte is te vinden onder een aantal stukken betreffende de benoeming van Cloeps, die hierna ter sprake komt, in: ARA, archief Staten Generaal, inv.nr. 11919, f.453^{r-v} en maakt melding van de dood van 't Serclaes, waardoor het personaatschap was vrijgekomen.
 16. *Biographie Nationale de Belgique*, 21, Bruxelles 1911-1913, cc. 317-367 (V. Fris).
 17. Zie Haas, a.w., *passim*.
 18. Enkele stukken aangaande zijn benoeming in het archief van de Staten Generaal, inv.nr. 11919, ff. 452^r-454^r; enkele biografische bijzonderheden over hem zijn te vinden bij E. Poswick, *Histoire biographique et générale de la noblesse limbourgeoise*, Liège 1873, 83.
 19. *Ibidem* en Haas, a.w., *passim*.
 20. Archief Staten Generaal, inv.nr. 11919, ff. 452^r-453^r.
 21. *Ibidem*, inv.nr. 8835^{II}.
 22. *Ibidem*, inv.nr. 3266.
 23. *Ibidem*, inv.nr. 5835^{II}.
 24. *Ibidem*, inv.nr. 3266, f. 579^{r-v}. Het mag merkwaardig heten, dat in deze zaak de rechten van de Spaanse koning als hertog van Limburg erkend werden, ook al gebeurde ook dit niet met evenzoveel woorden. Een uitdrukkelijke erkenning van deze rechtstitel zou ongetwijfeld ook op andere terreinen consequenties gehad hebben en dat kon in de situatie van het ogenblik beter achterwege blijven. In een later stadium zullen de Staten Generaal hun rechten met betrekking tot het personaatschap van Heerlen in samenhang brengen met de rechten van de hertog van Brabant.
 25. Poswick, a.w., 83.
 26. Een aantal bijzonderheden over deze tienden zijn te vinden bij W. Lindelauf, *De tiendschuur van Heerlen*, in *Het Land van Herle*, 7 (1957), 1-12, waar tevens nogal wat bijzonderheden te vinden zijn over personae van een vroegere periode.
 27. Habets III, 99-101; hij was drie maal achtereenvolgende vicaris-generaal sede vacante.
 28. Enkele stukken betreffende zijn benoeming zijn te vinden in RAL, familie-archief van den Berch (inv. Venner), inv.nr. 489; van Elsrack verenigde verschillende beneficiés, waarvan in het al eerder genoemde register de volgende genoemd worden: een altaar van de H. Ursula in de kathedraal van Münster sinds 2 sept. 1670: een beneficie van de H. Catharina in Echt sinds 1 maart 1672; een beneficie in de kathedrale kerk te Roermond sinds 30 sept.

- 1673, daar was hij ook kanunnik tot aan zijn dood in 1710; voor enkele biografische bijzonderheden zie Habets III, 105.
29. Habets II, 508-510; op 3 okt. 1672 liet hij door de vicaris-generaal bezit nemen van het bisdom. Hij overleed reeds op 25 augustus 1673 zonder ooit de grond van zijn bisdom te hebben betreden.
 30. De hier volgende gegevens ontleende ik aan een document van veel later, nl. een rapport van Quirinus Collard namens de commissarissen instructeurs te Maastricht op 29 april 1711 gerepresenteerd naar aanleiding van een apostille van de Raad van State van 2 februari 1711, waarmee hij verzocht werd nadere informatie te verschaffen omtrent het personaatschap in Heerlen en de bevoegdheden van de overheid; zie Archief van de Raad van State, inv.nr. 693 I-II (mei 1711); hij bericht daarin, dat hij graag meer bijzonderheden had verschaft, maar hij was daarin belemmerd, omdat „door het overlyden van den ontfanger en secretaris Martini alle voorgaande pampieren en resolutiën de gemelde pastorie en personaatthienden betreffende tot nog toe vermist wierden”.
 31. Enkele aantekeningen daarover zijn te vinden in het zogenaamde dagboek van pastoor Penners. Deze moet bij het samenstellen daarvan de beschikking hebben gehad over stukken, die sindsdien verdwenen zijn. Reeds in een aantekening van 1701 is sprake van een onderzoek naar de vraag: An erectio novi templi in parochiam sit bene facta et juris conformis? en hij maakt melding van een interventie van de universiteit van Leuven. Van de toenmalige pastoor Judocus Sleypen vermeldt hij, dat deze in 1705 tegen de oprichting van de parochie Schaesberg geprotesteerd zou hebben nomine et pro parte Amplissimi Domini Joannis Grosseau personae ac pastoris ecclesiae parochialis de Herle; het dagboek wordt bewaard op het RAL, Fonds Parochie-archieven, Heerlen nr. 2.
 32. Meer bijzonderheden daarover in de bijdrage Em. Ramakers, *Het Land van Herle* 33 (1983), 4-16, 25-39, 63-77.
 33. In de resolutieboeken van de Raad van State evenals in die van de Staten Generaal is daar regelmatig sprake van; we zijn in de jaren na de opheffing van het Edict van Nantes in 1685, waardoor een stroom vluchtelingen naar ons land kwam.
 34. Over de Spaanse Successie-oorlog in onze contreien zie de bijdrage van M.A.F.Ch. Thewissen, *Limburg van 1648-1795*, in: *Limburgs Verleden* II, 302-355, in het bijzonder 332 vv.
 35. Zie het document vermeld onder aant. 30. In de visitatierapporten van het bisdom Roermond voor het Land van Valkenburg (te vinden voor de jaren 1705, 1722 en 1725 in port. 76 van het oud-archief van het bisdom; uittreksels uit het laatste bij Habets III, 357) wordt regelmatig het verlies van deze goederen, de grote en de kleine tienden en de zogenaamde novalia propter confiscationem vermeld. Veelzeggend is, dat in dat van 1705 uitdrukkelijk wordt gezegd, dat de pastoor van Heerlen van de persona uit de tienden ontving „42 imperiales etiam tempore acatholico propter officium personae diebus solemnibus ab ipso pastore peragendum et totidem 42 imperiales pastoribus debitos (42 „imperiales”, zelfs in de niet-katholieke tijd vanwege de dienst aan de persona op feestdagen die door de pastoor zelf gedaan moest worden en ook 42 „imperiales” verschuldigd aan de pastoors).
 36. Zie DHO Heerlen 98. 1-3, waar hij vermeld wordt als persona Hensbeckanus (Hinsbeck) et pastor in Herle.
 37. De benoemingen voor Voerendaal blijven hier buiten beschouwing.
 38. Het al genoemde register vermeldt hem als beneficiant van O.L. Vr. in Heerlen vanaf 6 mei 1675. Penners noemt hem in zijn dagboek al in 1678 coadjutor van pastoor; deze noemt hem in zijn testament (ASPH inv.nr. 7) „mynen heere nef Matthijs Schul”; bij 1683 schrijft Penners: „later pastoor van 1685-1693”. Er

- zijn aanwijzingen voor, dat de vergeving van dit soort beneficië in de Pancratiuskerk in Heerlen ook in de Hollandse tijd vóór 1672 nog doorging of na 1672 weer op gang kwam; het register vermeldt ze talloze malen. In het visitatieverslag van 1725 heet het van de daar nog genoemde vijf: „beneficia modo mortificata”, hetgeen betekent, dat ook daaraan verbonden inkomsten toen geconfisceerd waren.
39. In een visitatierapport van 1682, te vinden in port. 76 oud-archief bisdom, staat een aantekening van later datum: Praesentatio ad pastorum pro D. Matthia Schull per personam ibidem Parisiis commorantem 1 febr. 1685.
 40. De hier volgende data zijn te vinden in het bewuste register en in inv.nr. 4 oud-archief bisdom, Acta episcopalia f. 12 en f. 14.
 41. Penners beschouwt hem in zijn dagboek niet als pastoor; al de overigen voorziet hij van een rangcijfer om van zichzelf niet zonder humor op te merken: „Jam video numerum undenarium posti pastoralis appositum in me belle cadere” (Nu zie ik dat het nummer 11 op de pastoorlijst mooi op mij terecht komt).
 42. Volgens de datum in het register over 1622-1700. Een zekere bemoeienis van Groussou kan men afleiden uit een aantekening in een visitatieverslag in port. 76 van het oud-archief bisdom, waar onder dagtekening 10 sept. 1686 staat: „Decretum inter Pastorem in Herle et P. Rosmullen ratione competentiarum suarum”. Wanneer Rosmullen gelezen mag worden voor Rosmael, zou het hier gaan over een overeenkomst tussen de eigenlijke pastoor, zijnde de persona, en diens vice-pastor.
 43. Dit soort intekeninglijsten leerden we ook bij de benoeming van Penners kennen; elders in het Land van Valkenburg komen we ze ook herhaaldelijk tegen, zie b.v. J. Welters, Bijdragen tot de geschiedenis van de parochie SS. Nicolaas en Barbara, Valkenburg z.j., 21 vv.
 44. Enkele biografische notities over deze deken bij Em. Brouwers, Duizend jaar Klimmen 968-1968, Klimmen 1968, 133-134; Habets III, 322-323.
 45. De akte is te vinden in inv.nr. 4 oud-archief bisdom, Acta episcopalia, f. 100. Aantekeningen in dezelfde acta wijzen er op, dat het ontslag van Rosmael nogal pijnlijk verliep. Op 1 april staat simpelweg: „absolutus est a cura pastoralis de Herle Rdu s. Henricus Rosmael ord. pred.”, maar op 8 april staat een aan hem geschreven briefje, waarin hem op bijzonder onheuse manier zijn ontslag wordt aangezegd. In een inventaris van wat aanwezig is in kerk en sacristie opgemaakt door pastoor Sleypen, maar gevoegd bij een visitatierapport van 1722, vindt men een opmerking, dat door toedoen van zijn voorganger kort voor zijn (Sleypens) aankomst in Heerlen veel van de kerkgoederen ontvreemd zijn.
 46. Latijnse tekst: „Cum R.P. Rosmael O.P. per suas infirmitates naturales ac alia incomoda non possit amplius inservire communitati nostrae Herlensi hinc ne oves nostre per illas patiantur aliquod damnum spirituale authorisamus R.D. Judocum Sleypen, presbyterum habilem et idoneum ad praefatam deserturam obeundam, ac dicte communitati gratum uti nobis constat, ut praefatae communitati Herlensi inservire omnibusque dictae parochiae incolis omnia munitia pastoralia administrare possit ac valeat, commendantes ipsi ut sedulam ac indefessam animarum salutis curam habeat”.
 47. Zie Acta episcopalia inv.nr. 6 (1700-1702) m f. 36^v-37^r; het gebeurde op 9 april 1701. Er is een briefje bewaard van Sleypen aan de secretaris van het bisdom van 14 sept. 1702, waarin dringend gevraagd wordt hem de akte van de institutie eindelijk te bezorgen; zie port. 127 oud-archief bisdom, omslag 2.

De paters van de Plaar in Simpelveld

*P. Anselmus Löning SS.CC.,
de stichter van het Damianeum
1863-1949.*

In 1983 was het 90 jaar geleden dat de Paters van de Heilige Harten zich in Simpelveld vestigden. Zij volgden indertijd het voorbeeld van de zusterscongregatie van het Arme Kind Jezus, die in 1878 al, gedwongen door de „Kulturkampf” onder het bewind van Bismarck, Duitsland had verlaten om zich in het aangrenzende buitenland te vestigen¹. Veel jonge Duitsers, die graag bij de congregatie van de Paters van de Heilige Harten wilden intreden, konden dit in die tijd slechts in België doen. De maatregelen van Bismarck maakten het onmogelijk om in Duitsland zelf een provincie van deze congregatie te stichten en daarom week men uit naar Simpelveld om later, wanneer de politieke toestand weer beter geworden zou zijn, naar Duitsland te verhuizen.

De eerste jaren, van 1893 tot 1897, namen de paters hun intrek in het pand Meens, waar nu nog de plaatselijke muziekschool van Simpelveld is gevestigd. Het kleine Sint Jozefbeeld op de hoek van de voor- en zijgevel is nog een herinnering aan het verblijf van de paters in dit gebouw. Veel steun ondervonden de uitgeweken paters in het gebin van zuster Clara Fey, de stichteres van Huize

Loreto, het moederhuis van de zusters van het Arme Kind Jezus. Ook de geestelijkheid en de bevolking van Simpelveld boden de paters veel steun en hulp. De paters besloten al gauw om in Simpelveld een klooster te vestigen. Van landbouwer Dremmen werd de boerderij „Op de Plaar” gekocht. Met de eigenaars van de landerijen rondom deze hofstede kwam men al vlug tot overeenstemming en in 1896 kon met de bouw van het klooster naast de boerderij worden begonnen.

Naar een ontwerp van architect Cornelius van Hoof uit Tilburg, die ook de leiding bij de bouw had, kwam het eerste deel van het nieuwe klooster in 1897 gereed en toen konden de paters naar hun nieuwe huisvesting vertrekken. Naar de heilige der melaatsen, Damiaan de Veuster, werd het klooster het Damianeum genoemd. Pater de Veuster was een missionaris, die op 15 april 1889 op Molokai tussen zijn melaatse parochianen aan de gevreesde ziekte overleed. De paters van de Heilige Harten, zoals zij officieel heten, worden ook wel paters Damianen genoemd of Picpussen. Dit laatste naar hun klooster in Parijs, dat in de Rue de Picpus is gelegen, waar op Kerstavond 1800 de congregatie werd gesticht door Jozef Coudrin. In Simpelveld echter worden zij gewoon de „Paters van de Plaar” genoemd.

Van 1896 tot 1920 fungeerde het klooster in Simpelveld als klein-seminarie of „Missionsschule”. Vanaf 1920 werden er ook de opleidingen filosofie en theologie gegeven, waarna er de priesterwijding volgde. In 1903 kwam het tweede deel van het kloostergebouw klaar. Het betrof een verbreding met drie ramen. In 1907 volgde het derde deel en in 1913 werd de kloosterkerk aan het gebouw toegevoegd. Op grootse wijze werd in dat jaar ook de inwijding van klooster en kerk gevierd.

De stichter van het Damianeum in Simpelveld was pater Anselmus Löning. Hij was in Lingen (West-Duitsland) geboren. In 1880 werd hij in Brussel tot priester gewijd. Enkele jaren later kreeg hij de opdracht in Simpelveld een klooster te bouwen. Een taak die hij, zoals reeds vermeld, mede door de hulp van de plaatselijke geestelijkheid (de pastoors Merckelbach en Zaunbrecher), de zusters en de hele Simpelveldse bevolking, spoedig kon realiseren. In 1899 wachtte pater Anselmus Löning een andere taak. Hij vertrok naar Kortrijk, waar hij de taak van overste en novicenmeester moest waarnemen. In 1903 kwam hij weer terug naar de Plaar in Simpelveld en bleef er tot 1912 overste. Na andere taken voor de congregatie vervuld te hebben keerde hij in 1938, op 75-jarige leeftijd, weer naar Simpelveld terug om hier zijn levensavond door te brengen. In 1949 overleed pater Anselmus op 86-jarige leeftijd; hij vond op het kloosterkerkhof zijn laatste rustplaats. Simpelveld eerde hem door de Anselmusstraat naar hem te noemen.

In 1920 verhuisde het klein-seminarie naar Niederlahnstein in Duitsland. In Simpelveld bleef echter het scholasticaat van de

congregatie gevestigd. Van 1920 tot 1936 was het klooster het provinciaal huis van de Duitse provincie van de paters der Heilige Harten. Gedwongen door de Hitlerregering moesten de paters dit in 1938 echter naar Aken overbrengen.²

Sedert dat jaar kwam ook de drukkerij van de paters, die in één van de vleugels van het klooster was ondergebracht, stil te liggen. Vóór de oorlog was hier volop werk geweest. In deze drukkerij werd het maandblad van de Duitse provincie van de paters gedrukt, dat in een oplage van 40.000 exemplaren over de hele wereld werd verspreid. Verder werden in deze drukkerij andere periodieken en religieuze boeken gedrukt. Onder leiding van broeder Hugo werkten verschillende paters en broeders in deze drukkerij. Het tijdschrift van de paters werd in 1939, na een artikel over Hitler en zijn Nazi's, door de toenmalige machthebbers verboden. Dat betekende de doodsteek voor de drukkerij van de Plaar. Na de oorlog werd het maandblad van de paters in Duitsland zelf uitgegeven. Ofschoon men in het klooster in Simpelveld over moderne apparatuur beschikte lukte het niet om deze na 1945 weer in bedrijf te stellen. Geschoold personeel was niet meer aanwezig. Enkele van de paters en broeders, die voorheen in de drukkerij hadden gewerkt, waren gesneuveld; drie anderen kwamen als invaliden uit de oorlog terug. Alleen broeder Hugo was er nog, maar hij alleen kon de zaak niet runnen. Nieuwe roepingen bleven uit. Door deze en andere ongelukkige omstandigheden werden de paters gedwongen om de drukpersen en het andere materiaal van de drukkerij te verkopen. Alle moeite, die broeder Hugo in de oorlogsjaren besteed had om te voorkomen dat de drukkerij werd leeg geroofd, bleken toen vergeefs te zijn geweest. Want tijdens de oorlogsjaren had het personeel van een uitgebrande drukkerij in Aken gepoogd in Simpelveld de drukmachines te stelen. Maar door waakzaamheid van broeder Hugo werd dat verhinderd.

Tijdens de oorlogsjaren vonden veel vervolgd en toevluchtsoord in het klooster. Toen de Duitsers binnenvielen moesten vele Duitse en Nederlandse paters elders een onderdak vinden. Vijftig van hen kwamen naar de Plaar in Simpelveld. In oktober 1942 kwamen 20 broeders van de orde van de Onbevleete Ontvangenis uit Zevenaar met 96 studenten naar het klooster in Simpelveld. Ook vanuit Frankrijk kwamen priesterstudenten naar het klooster Op de Plaar om hun studie af te maken.

Na de oorlog, van 1947 tot het begin van de jaren zestig, werd een deel van het klooster ingericht als gezellenhuis voor de Staatsmijnen. Een honderdtal Oostenrijkers, Italianen en Hongaren, die in de mijnen werkten, vond toen daar onderdak. In een ander deel van het klooster verbleven toen nog enkele paters, die les gaven aan 23 jongemannen, die zich voorbereidden op het priesterschap. Verder woonden in het klooster acht broeders, die de huiselijke zaken beredderden.

Aan het einde van de jaren vijftig onderging de kloosterkapel een

ware metamorfose. Het ruimtelijke effect dat de kapel toen onderging was te danken aan broeder Eberhart, die de wanden van de kapel in lichte kleuren liet schilderen. Tijdens de oorlog als was de kapel verrijkt met waardevolle kunstvoorwerpen, zoals de houtplastieken van Charles Vos op het hoofdaltaar en in de beide zijkapellen. En verder de prachtige kruisweg in opaline van kunstschilder Frans Giesenbrock uit Vaals. De nieuwe ramen achter het hoofdaltaar, in warme kleuren uitgevoerd, waren eveneens van Giesenbrock. Kortom, het is een kapel waar het goed toeven is.

Een van de bekendste paters van de Plaar is wel pater Hilarius. Op 10 februari 1972 vierde hij een driedubbel feest in Simpelveld: het was niet alleen zijn tachtigste verjaardag, maar ook was het toen 60 jaar geleden dat hij geproft werd en bovendien was hij dat jaar precies 50 jaar op de Plaar. Geen wonder dat de hele bevolking van Simpelveld hem op grootse wijze huldigde. Jarenlang fungeerde pater Hilarius in de omliggende kerkdorpen als hulpkapelaan.

In 1978 vonden in het klooster in Simpelveld de laatste priesterwijdingen plaats. In 1980 werd het groot-seminarie overgeplaatst naar Münster. Het klooster werd met de ondergang bedreigd want er bleef geen enkele functie meer voor het gebouw over. Een lot dat vele statige kloostergebouwen in Limburg heeft getroffen. Door enkele gelukkige omstandigheden, maar vooral door de energieke leiding van de huidige overste, pater Egon, heeft het klooster toch een heel nieuwe bestemming gekregen. Het is thans een vormings- en bezinningscentrum voor vele groepen, die er in alle rust hun verdiepingdagen en retraites houden. Vooral van Duitse zijde bestaat hiervoor een enorme belangstelling. Het gebouw is daartoe helemaal gerenoveerd en voldoet aan alle hedendaagse eisen, die aan dergelijke centra gesteld worden.

Opvallend is dat uit onze omgeving praktisch geen enkele jongeman als priester bij de paters van Simpelveld is ingetreden. In de Nederlandse provincie van de paters van de Heilige Harten (met kloosters in Sint Oedenrode en Valkenburg), heeft zich slechts één Simpelvelder, namelijk Leo Havenith, bij de orde aangesloten. In 1961 werd hij in Valkenburg priester gewijd en vervolgens uitgezonden naar de missie in Brazilië. Na hier enkele jaren als pastoor en leraar gewerkt te hebben ging hij aan de universiteit van Belo Horizonte medicijnen studeren en slaagde er cum laude. Na 1974 is hij zich gaan specialiseren als cardioloog en internist. Op het ogenblik leidt hij in Diamantina een kindertehuis.

H. van Wersch

Het klooster van de paters Damianen op de Plaar.

NOTEN:

1. In 1870 werd in Rome bij het eerste Vaticaanse Concilie de onfeilbaarheid van de Paus aanvaard wanneer deze een uitspraak deed over geloofskwesties. Bismarck en de zijnen zagen dit als een bedreiging voor het nieuw gevormde, Tweede Duitse Rijk en vaardigden als een reactie hierop de zogenaamde meiwetten uit. Deze hielden onder andere in dat de Staat de opleiding van de priesters en aan scholen het godsdienstonderwijs zou verzorgen. Veel orden en congregaties zochten toen hun heil in het aangrenzende buitenland. De Duitse katholieken sloten zich aaneen tot één grote partij, de zogenaamde Centrumpartij onder Windthorst.
2. De Duitse provincie van de paters van de Heilige Harten hadden kloosters in Aken, Lahnstein, Arnstein en Herzogenrath. Simpelveld bleef echter als provinciaal-huis fungeren. Daar de Hitlerregering echter verbood dat bepaalde organisaties vanuit het buitenland hun instructies kregen, werden de paters gedwongen hun provinciaal-huis naar Aken over te brengen. Ook om financiële redenen (deviezen) was het beter dat men naar Aken verhuisde.

Berichten

SCHENKINGEN AAN DE ARCHIEFDIENST EN HET THERMENMUSEUM

Dhr. F. Reutti, Rheinzabern: Fundbericht zum Fünfgötterrelief aus Rheinzabern; Dhr. J.F.H. Schouten, Heerlen: 6 bidprentjes; Dhr. P. Schunck, Schaesberg: 1 genealogie Schunck; Stichting Vrienden van de Heerlense Thermen: reconstructie van een Romeinse handmolen; Streekarchivariaat Schouwen-Duiveland en Sint Philipsland, Dhr. H. Uil, Zierikzee: een aantal foto's, overgenomen van de „Zierikzeesche Nieuwsbode”; Mevr. M. Sijstermans-Mevissen, Simpelveld: 1 genealogie Emmerick; Dhr. Turlings, Den Haag: Nieuwe tekening van de kaart van Heerlerheide door O. Vandeberg (met vlakfilm); Dhr. A. Uitterhoeve, Amsterdam: 1 tegula (Nieuwenhagen 1977), publikatie „L'aventure archéologique”; Vereniging Ons Limburg, Dhr. J. Maas, Heerlen: intern jaarverslag NCIV/CSW 1981, jaarverslag NCIV 1982, NCIV; wat is het? wat doet het?, Cultuur goederen en luchtverontreiniging; Dhr. Vermeulen, Oirsbeek: 6 foto's; Dhr. J. Visee, Heerlen: 3 foto's; Mevr. K. Wachelder, Heerlen: 165 bidprentjes; Dhr. H.N.J.J. van Wersch, Simpelveld: 150 bidprentjes.

WERKGROEP „HET LAND VAN HERLE”

- 9- 1-1984 De heer drs. L. Augustus over „Vragen omtrent het handschrift, de afschriften en de uitgaven van de oudste Annales Rodenses.
- 13- 2-1984 De heer Mr. Dr. A. Fl. Gehlen over „Inrichting van een bronnen-commentaar op notariële archieven”.
- 12- 3-1984 Voortzetting lezing Mr. Dr. A. Fl. Gehlen.
De heer F. Crutzen over „Laurens Smeets, een figuur uit de overgangstijd, 1770-1840.
- 9- 4-1984 De heer J. H. Crott over „Heerlen familiaal” Oud Heerlense families uit de 16de eeuw.
De heer R. Braad over „Genealogie de Lynden (en adelsboek voor Zuid-Limburg en omstreken).
Een (her?) ontdekt manuscript uit het gemeentelijk archief van Heerlen.
- 14- 5-1984 Voortzetting lezing F. Crutzen.
Voortzetting lezing R. Braad.
- 4- 6-1984 Bezoek aan kasteel Limbricht en het kerkje.

L.G.O.G. KRING HEERLEN

- 16- 1-1984 Lezing met klankbeeld door de heer G. J. Metzelaar, secretaris Stichting Nederlands Venetië Comité, over „Venetië behouden”.
- 4- 2-1984 Excursie naar Maastricht: Schatkamer Sint Servaaskerk en bezoek aan tentoonstelling „Maastricht staat op zijn verleden” in het Bonnefantenmuseum.
- 20- 2-1984 Jaarvergadering.
Lezing door de heer drs. F. L. Augustus over „Stad en land

- 's-Hertogenrade. Een omstreden gebied in de confrontatie tussen Brabant en de Rijnlandse vorsten".
- 27- 3-1984 Dia-voordracht door drs. M. J. Raven uit Leiden over „Papyrus, van bies tot boekrol".
- 1- 5-1984 Lezing met dia-klankbeeld door de heer J. S. Glaser over „Tussen Tempels, Tomben en Theaters. Een archeologische verkenning in Zuid-Italië".
- 19- 5-1984 Excursie naar Antwerpen: Museum Plantijn-Moretus, O.L. Vrouwekathedraal, Museum Mayer van den Bergh.
- 16- 6-1984 Excursie naar de Gelderse Betuwe: Buren en Tiel.

CURSUS PALEOGRAFIE (OUD SCHRIFT)

De historische kring „Het Land van Herle" organiseert in samenwerking met de Archiefdienst van de Gemeente Heerlen een cursus Paleografie, die in totaal 15 lessen zal omvatten. De cursus is opgezet voor beginners en probeert de deelnemers met name door praktijk-oefeningen enige kennis van het oud schrift bij te brengen. Als docenten zullen fungeren de heren Braad en Jamar.

De lessen zullen steeds gehouden worden op dinsdagavond van 19.30 -21.15 u. (een kwartier pauze inbegrepen). De eerste les vindt plaats op dinsdag 11 september a.s. in de studiezaal van de Archiefdienst in het Thermenmuseum, Coriovallumstraat 9, Heerlen.

De kosten bedragen f. 100,- per persoon, inclusief de diverse fotocopieën. Maximaal kunnen 15 cursisten deelnemen. Wacht u dus niet met intekenen. U kunt inschrijven door f. 100,- over te maken op gironummer 2069907 ten name van Stichting Historische Kring „Het Land van Herle" te Heerlen. U ontvangt bericht als u als cursist staat ingeschreven.

Mochten er te veel gegadigden zijn dan ontvangt u ook hiervan uiteraard zo spoedig mogelijk bericht met terugstorting van het overgemaakte bedrag. De inschrijvingstermijn sluit op 1 sept. a.s. Er vindt geen restitutie plaats van lesgeld als u om een of andere reden op bepaalde lesavonden niet aanwezig kunt zijn.

Voor inlichtingen: 045-764589 (dhr. Breuer) of 764582 (dhr. Braad).

Kroniek

1984

- 9 febr. Promotie van de fysicus drs. W. Bruls uit Nieuwenhagen-Landgraaf tot doctor in de geneeskunde aan de Rijksuniversiteit te Utrecht op het proefschrift „Optical Propertis of Human Epidermis”.
- 10 febr. Officiële opening nieuw spaaragentschap van de Westland/Utrecht Hypotheekbank NV onder de naam „Bureau voor Accountancy en Bedrijfsbegeleiding Heerlen BV”, Raadhuisplein 11 Heerlen, door loco-burgemeester Hub Savels-Savelsbergh.
- 14 febr. Uitreiking van de Gebr. Hogenbirk-prijs (oorkonde, zilveren draagspeld en enveloppe met inhoud) aan Lou Hoyer (25), Belemnieturf 77 Heerlerheide-Heerlen. Hij ontvangt deze prijs als beste straatmaker van Nederland.
- 19 febr. Officiële opening fototentoonstelling van de Hoensbroekse fotograaf Nol Pepermans onder de titel „Es 't vastelaovend is” in Kasteel Hoensbroek. De opening geschiedde door Marcel Brans, president van het Carnavals Comité Hoensbroek.
- 24 febr. Officiële opening van de eerste „Vakbondswinkel” in Limburg van de Industriebond FNV, Stationstraat 8 Heerlen, door bondsvoorzitter Dick Visser.
- 24 febr. Afscheid in verband met pensionering van dr. Paul Willemse, geneesheer-directeur van de Heerlense verpleegklinieken, Henri Dunantstraat 3. Tevens kennismaking met zijn opvolger W. Malherbe uit Heerlen.
- 1 mrt. Officiële opening van NAVO-legerdepot op het terrein van de voormalige staatsmijn Hendrik te Brunssum door staatssecretaris J. van Houwelingen.
- 7 mrt. Afscheid wegens pensionering van Air Chief Marshal Sir John Gingell, plaatsvervangend opperbevelhebber van de geallieerde strijdkrachten in Midden-Europa bij Afcant te Brunssum. Tevens kennismaking met zijn opvolger Michael Beavis.
- 10 mrt. Viering 75-jarig bestaansfeest van postduivenclub „De Lucht-bode” te Klimmen-Voerendaal. Tevens huldiging jubilarissen.
- 10 mrt. Officiële opening van het eerste Heerlense kinderdagverblijf „De Pretmolen”, Oliemolenstraat 3, door wethouder Jo Andriesma.
- 11 mrt. Opening tentoonstelling van de kunstschilder Hans Giesen met grote heftig geschilderde figuratieve acrylschilderijen in Heerlens Stadhuis.
- 15 mrt. Officiële opening van nieuw onderkomen voor de Stichting Vormingscentrum Jeugdigen (Inpoet), Akerstraat 88 Heerlen door Bert Houben, het oudste lid van Inpoet.

- 18 mrt. Aanvang viering 50-jarig bestaansfeest van gemengd kerkelijk zangkoor „Sint Jozef” te Mariarade-Hoensbroek. Tevens huldiging jubilarissen.
- 21 mrt. Uitgave van fotoboek „Heerlen van dorp tot stad” door de firma van Hooren BV, Geleenstraat 48 Heerlen.
- 21 mrt. Aanvang viering 110-jarig bestaansfeest van het warenhuis „Schunck BV”, Promenade 12 Heerlen. Op die dag wordt als feestgeschenk het eerste exemplaar van het fotoboek „Heerlen van dorp tot stad” uitgereikt aan mevrouw M. van der Does-Roumen (99), de oudste inwonster van Heerlen.
- 23 mrt. Afscheid van dr. H.F.W. te Riele, dirigerend-geneesheer van het revalidatiecentrum „Hoensbroeck”, Zandbergweg 111 Hoensbroek-Heerlen, in verband met pensionering. Op die dag ontvangt hij de koninklijke onderscheiding Officier in de Orde van Oranje Nassau.
- 23 mrt. Viering 60-jarig bestaansfeest van de scheidsrechtervereniging „De Mijnstreek” van het district Zuid II te Heerlen. Tevens huldiging jubilarissen.
- 24 mrt. Viering 60-jarig bestaansfeest van voetbalvereniging „RKVV Nieuw-Einde”, Heerlerheide-Heerlen. Tevens huldiging jubilarissen.
- 25 mrt. Viering 40-jarig priesterjubileum van pastoor J. Mohr van de parochie van Onze Lieve Vrouw van Altijddurende Bijstand te Kunrade-Voerendaal.
- 25 mrt. Viering 40-jarig priesterjubileum van pastoor-deken J.M.C.H. Brounts (66) van de Petrus- en Paulusparochie te Schaesberg-Landgraaf.
- 28 mrt. Officiële opening tentoonstelling „Portretfotografie” in de Luciushof, Putgraaf 3 Heerlen, door de bekende Nederlandse beroepsfotograaf Wim Noordhoek. Het is een activiteit van de gezamenlijke Limburgse Kreativiteitscentra.
- 28 mrt. Uitreiking door het Conservatorium van Maastricht van de Prijs voor Compositie aan de Heerlense musicus en componist Willem Fr. Dragstra (27).
- 29 mrt. Officiële installatie van eerste regionale commissie van het „Contactcentrum Onderwijs Arbeid” (COA), in het HTS-hoofdgebouw te Heerlen, door J. Smeets, vice-voorzitter van het Stadsgewest Oostelijke Mijnstreek.
- 30 mrt. Viering 40-jarig dienstjubileum van Theo Schumacher uit Heerlen, bedrijfsleider van het confectiebedrijf „Pieters-Dortu BV”, Maastricht-Heerlen. Op die dag ontvangt hij als koninklijke onderscheiding de zilveren ere-medaille in de Orde van Oranje Nassau.
- 30 mrt. Officiële opening van „Oude Kunst- en Antiekbeurs” in D'r Brikke-oave, Lindeplein 5a Brunssum, door burgemeester L.J. Hoogland.
- 31 mrt. Aanvang viering 70-jarig bestaansfeest van het „Sint Bernarduscollege”, Akerstraat 95 Heerlen, de oudste school voor algemeen voortgezet onderwijs in de oostelijke Mijnstreek.

- 1 apr. Afscheid van Jacques T. Keiren, directeur HAVO van het Sint Bernardinuscollege te Heerlen, in verband met pensionering. Tevens kennismaking met zijn opvolger ir. J.F.A. Bovens.
- 5 apr. Viering 50-jarig bestaansfeest van de Nederlandse Vereniging van Huisvrouwen, afdeling Heerlen. Tevens huldiging jubilarissen.
- 6 apr. Viering 40-jarig ambtsjubileum van A.J.M. Mertens, directeur van de Dienst Burgerzaken der gemeente Heerlen.
- 6 apr. Afscheid wegens pensionering van dr. L.N.M. Coene, de eerste neurochirurg in Limburg en werkzaam in het De Weverziekenhuis te Heerlen. Tevens kennismaking met zijn opvolger dr. A.C.J. Slooff.
- 6 apr. Officiële heropening van het vernieuwde HKB-gebouw (Heerlense Kegel Bond), Pater Beatusstraat 3 Heerlen, door wethouder Coen Niesten.
- 7 apr. Installatie van P. Delahaije als pastoor van de Sint Jozefparochie in Brunssum.
- 7 apr. Huldiging van Lambert Theunissen (86), mede-oprichter van de fanfare „Sint Gabriël” te Hoensbroek-Heerlen. Op die dag ontvangt hij de gouden speld met robijn en kroon van de RK Limburgse Muziekbond voor zijn 70-jarige carrière als muzikant.
- 8 apr. Viering 40-jarig priesterjubileum van pastoor-pater J.A. (Andrees) Custers van het rectoraat van Onze Lieve Vrouw van de Berg Carmel te Leenhof, Schaesberg-Landgraaf.
- 15 apr. Uitreiking van witte kampioenswimpel aan het Drum-, show- en trompetterkorps „Molenberg”, Molenberg-Heerlen, wegens het behalen van het landskampioenschap in de Eerste divisie, Sectie drum-fanfare.
- 18 apr. Benoeming van mr. G. Bordes uit Heerlen tot voorzitter van de NUSO-Limburg (Provinciale Organisatie voor Speeltuinwerk en Jeugdrecreatie).
- 23 apr. Opening tentoonstelling „Heerlen van dorp tot stad” in het Thermenmuseum, Coriovallumstraat 9 Heerlen.
- 23 apr. Viering 40-jarig priesterjubileum van pater Mathieu Moonen van de orde der Montfortanen in Hoensbroek-Heerlen.
- 27 apr. Officiële opening nieuw kantoorgebouw van de Amro-bank NV, Kouvenderstraat 97 Hoensbroek-Heerlen, door burgemeester J.A.M. Reijnen.
- 1 mei Benoeming van drs. F.J.J. Boumans uit Heerlen tot directeur van de Heerlense vestiging van Bank Mees en Hope.
- 4 mei Huldiging van show- en drumfanfarekorps „Molenberg” in verband met het behalen van de witte wimpel in de eerste afdeling, Sectie D, met een totaal van 309,5 punten.
- 9-10 mei Jaarlijks congres van het zuidelijk district van de landelijke Contactraad, een overkoepelend lichaam van diensten voor sport en recreatie in Heerlen en Sittard.
- 17 mei Viering 50-jarig bestaan van de Stichting Gezinszorg Heerlen.